

Cerh ve Ta'dil Kriteri Olarak Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bidat

Arif ULU*

Abstract

Al-Jarh wa at-Tadil as a Criteria of Ahl al-Sunnah and Ahl al-Bidah.
There have been several commentaries over the chain of accounts of hadiths reporters and their history since the early days of Islam. One of the most important commentaries comes from one of the distinguished scholars of Tabiun, the followers of Mohammed, Ibn Sirin (d. 718). The reason why we regard his commentaries as important is that his commentaries include the process which led to the implementation of isnad and also some comments which include history and practical fields of isnad. He is said to have commented: "People did not use to ask about isnad in the beginning. They began to ask about isnad after some fractions had emerged. They trusted the isnads transferred by ehl-i sunnah and did not count on the ones by ehl-i bidat." Ibn Sirin most probably meant those who did not belong to religious fractions which appeared in that era by mentioning ehl-i sunnah, neither did he imply those who were involved in those fractions by uttering the name, ehl-i bidat.

KEY WORDS: *Ahl al-Sunnah, Ahl al-Bidah, Ibn Sirin, Hadiths Reporters.*

Hadis rivâyetinde isnadın önemi üzerine pek çok şey söylenmesine karşın, isnad kullanımının kim tarafından ve ne zaman başlatıldığı konusu sürekli tartışılmıştır. Bazı rivâyetler, uydurmacılığın ortaya çıkmasıyla, sahâbe döneminin sonlarında, basit tarzda isnad uygulamalarının başlatıldığını bildirmektedir. Nitekim, Mucâhid b. Cebr (ö. 103/721), İbn Abbas'ın (ö. 68/687), "Bir zamanlar bir kişi 'Rasûlullah şöyle dedi' diyerek Hz. Peygamber'den hadis rivâyetine başlayınca gözümüzü açar onu can kulağıyla dinlerdik. Ancak, hadis rivâyetinde bulunan bazı kim-selerin farklı tavırlar içerisinde olduklarını gördükten sonra, tanıdıklarımızın dışındakilerden hadîs almaz olduk" dediğini rivâyet etmiştir¹. İbn

* Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. e-posta: arifulu@yahoo.com

1 Bu ifade İbn Abbâs'dan farklı lafızlarla rivâyet edilmiştir. Bkz. Muslim, Ebu'l-Huseyin b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstanbul, 1992, Mukaddime, 4 (1, 13).

Abbas ve onun gibi düşünenler, sadece tanıdıkları kimselerden hadis rivâyet etmekle, hadisleri sağlıklı nakletmenin ilk adımlarını atmış ol-maktaydılar. Çünkü onlar bu faaliyetleriyle, art niyetli veya ehliyetsiz kişilerin hadis rivâyet etmesine engel olmaya çalışmışlardır.

İsnad sormanın başlangıcına ilişkin olarak İbn Abbas'ın verdiği tari-he yakın bir tarihi İbrahim en-Nahaî (ö. 96/714) de vermektedir. Nite-kim A'meş (ö. 147/764) İbrahim en-Nahaî'nin: "İsnad el-Muhtâr döne-minde sorulur oldu" dediğini nakletmiştir². Bu rivâyette söz konusu edilen el-Muhtâr, Hz. Ali'ye yalan sözler isnad eden el-Muhtâr b. Ubeyd es-Sakafî (ö. 67/686)'dir. Bu rivâyet de isnadın sahâbe döneminin son-larında başladığını göstermektedir. Bununla birlikte, bazı rivâyetlerde tâbiûnun küçükleri arasında yer alan ve dönemin önde gelen alimlerin-den olan ez-Zuhrî'nin (ö. 124/742) isnadı ilk tatbik eden kişi olduğu yer almaktadır³. Nitekim kendi öğrencisi Mâlik b. Enes (ö. 179/795), hocasının bu yöndeki katkılarını "Hadîsi ilk defa isnadlarıyla birlikte zik-reden kimse İbn Şihâb'tır" sözleriyle dile getirmiştir⁴.

İsnadın tarihi ile ilgili bu rivâyetleri iki şekilde yorumlamak müm-kündür. Birincisi, İbn Abbâs'ın ve İbrahim en-Nahaî'nin belirttikleri tari-hlerde isnad kullanımının başladığı, ancak sistemli bir kullanımın ez-Zuhrî döneminde yaygınlaştığı; ikincisi, ilk dönemlerde sözlü olarak is-nad sormanın başladığı, hadislerin tedvininde önemli bir rol üstlenen ez-Zuhrî'nin bunu yazıya da taşıdığı şeklinde yorumlanabilir.

İsnadın gerekliliğine ilişkin olarak ilk dönemlerden itibaren bunların dışında da birçok tespit yapılmıştır. Bu tespitlerin biri de tâbiûn döne-minin önde gelen alimlerinden İbn Sîrîn'e (ö. 110/728) aittir. Onun "Şüphe yoktur ki, bu ilim dindir; öyleyse ilmi kimden aldığınıza dikkat edin" dediği nakledilmektedir⁵. Bu ifade aynı dönemde yaşayan diğer bazı alimlere de nispet edilmektedir⁶. İbn Sîrîn ve diğer bazı alimler "ilim" kavramıyla, muhtemelen, "hadisi" kastediyorlardı. Çünkü onların

2 Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl*, tahk. Talat Koçyiğit-İsmail Cerrahoğlu, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul, 1987, II, 300 (2143).

3 ez-Zehabî, Ebû Abdullah, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ*, tahk. Şuayb el-Arnâvut, Beyrut, h. 1413, 9. baskı, V, 334.

4 İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahman er-Râzî, *Kitâbu'l-Cerh ve't-Ta'dîl (Takdimetu'l-Ma'rife)*, Dâ-ru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1952, I, 20; VIII, 74.

5 Ahmed b. Hanbel, A.g.e, II, 140 (no:883); Muslim, Mukaddime, 4 (I, 14); el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, s. 152.

6 Aynı ifadeyi o dönemde yaşayan el-Hasan el-Basrî, Zeyd b. Eslem, Dahhâk b. Muzâhim gibi bir çok tâbiûn aliminin kullandığı belirtilmektedir. Bkz. İbn Receb el-Hanbelî, Zeynuddîn Abdurrahman b. Ahmed, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, tahk. es-Seyyid Subhî Câsim el-Humeyd, Bağdat, ty, s. 90.

yaşadıkları dönemde bu iki kavram birbirinin yerine kullanılmaktaydı. Nitekim İbn Cüreyc bu dönemin alimlerinden olan hocası Atâ b. Ebî Rabah'ın konuya ilişkin tutumunu şöyle belirtmektedir: "Atâ b. Ebî Rabah bir şey aktardığı zaman, bu ilim mi rey mi diye sorardım. Eğer aktardığı şey eser (hadis) ise ilim, re'yse re'y derdim"⁷. İbn Cüreyc'in bu gözlemine göre Atâ b. Ebî Rabah, ilim ve hadis kavramlarını birbirlerinin yerine kullanmıştır. Ayrıca, bazı kaynaklar İbn Sîrîn'e nispet edilen isnadın önemine ilişkin bu ifadeyi "Şüphesiz bu hadîs dindir; dininizi kimden aldığınıza bakınız" şeklinde de nakletmektedirler⁸.

Râvî Değerlendirmelerinde Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bidatın Esas Alınması

İsnadın önemine ilişkin kullandığı ifadeleri birçok kaynak tarafından nakledilen İbn Sîrîn, isnadın tarihi ve uygulama alanıyla ilgili olarak da önemli bir tespitte bulunmuştur. Ona nispet edilen bu tespiti önemli olarak nitelememizin nedeni, hem isnadı hazırlayan süreç, hem isnadın tarihi, hem de uygulama alanı hakkında değerlendirmeler içeriyor olmasındandır⁹. Onun bu tespiti ilk dönemlerden itibaren kaleme alınan eserlerde bazı farklılıklarla yer almaktadır. Farklı kaynaklarda yer alan varyantlardan hareketle onun şöyle dediği söylenebilir: "Önceleri isnadın sormazlardı. Ne zaman ki fitne ortaya çıktı, râvîlerin kimler olduğu sorulmaya başlandı. Râvîler ehl-i sünnet olursa hadîsleri alınıyor, ehl-i bid'at olursa hadîsleri alınmıyordu"¹⁰.

Bu ifadeye yer veren eserlerin büyük çoğunluğuna göre bunu İbn Sîrîn'den Asım el-Ahvel, ondan da İsmâil b. Zekeriyya nakletmiştir. Bazı kaynaklarda ise Asım b. el-Ahvel'den Cerîr'in¹¹ naklettiği ettiği rivâyet yer almaktadır¹². Bu ifadeyi nakleden râvîlerin hemen tamamını cerh-

7 İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed, *Kitabu't-Tabakâti'l-Kebîr*, Beyrut, ty, II, 386.

8 el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi*, I-II, tahk. Mahmûd et-Tahhân, Mektebetu'l-Maârif, Riyad, h. 1403, I, 194-196, 210; a.mlf., *el-Fakîh ve'l-Mutefakkîh*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1980, II, 96, 98, 178.

9 İbn Sîrîn ricâl tenkidi yapan ilk kişi olarak gösterilmektedir. (Bkz. İbn Receb el-Hanbelî, s. 82). Onun bu şekilde nitelendirilmesinde, muhtemelen, yaptığı bu önemli tespit ve değerlendirmeler etkili olmuştur.

10 Ahmed b. Hanbel, *Kitâbu'l-İlel ve Ma'rifeti'r-Ricâl*, tahk. Talat Koçyigit-İsmail Cerrahoğlu, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul, 1987, II, 79 (472); Muslim, *Sahîh*, Mukaddime, I, 15; et-Tirmizî, *es-Sunen*, İlel, (V, 740); İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, II, 28; el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, s. 122.

11 Bu râvî Cerîr b. Abdilhamid (ö. 188/804)'dir.

12 ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahman, *es-Sunen*, İstanbul, 1992, Mukaddime, 38 (I, 93, no: 422).

ta'dîl alimleri ta'dîl etmişlerdir. Sadece ed-Dârimî'nin kendisinden rivâyette bulunduğu Muhammed b. Humeyd hakkında bir çok cerh-ta'dîl alimi olumsuz kanaat belirtmişlerdir¹³.

İsnadı yönünden problem gözükmeyen bu sözün muhtevasında dikkate değer hususlar bulunmaktadır. Bunlardan birkaçını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Fitne vuku bulmadan önce isnada gerek duyulmadığı,
2. Fitne ortaya çıktıktan isnadın sorulmaya başlandığı,
3. Bu rivâyetten isnadın henüz sadece râvilerin ehl-i sünnet mi yoksa ehl-i bidat mı olduklarını bilmek maksadıyla, basit şekilde uygulanmaya başlandığını anlamak mümkündür. Çünkü bazı eserler İbn Sîrîn'in şu şekilde söylediğini nakletmektedirler: "...Ne zaman ki fitne meydana geldi, ehl-i sünnetin hadislerini almak, ehl-i bidatın da hadislerini terk etmek için isnadı sordular"¹⁴.
4. Bu ifade ile cerh-ta'dîl literatürüne ehl-i sünnet ve ehl-i bidat kavramları girmiştir. İbn Sîrîn'in bu tespitinin hadis rivâyeti konusuyla ilgili olmasına rağmen, ehl-i hadis tabirini değil de ehl-i sünnet tabirini kullanması ilginçtir. Eğer İbn Sîrîn söz konusu ifadelerinde ehl-i hadis tabiri kullanmış olsaydı, bu tabirle hadis rivâyetini önemseyen, bu konuya ağırlık veren kimseleri kastettiği düşünülebilirdi. Ancak diğer tâbiûn alimlerinin ifadelerine de dikkat edildiğinde ehl-i sünnet tabirini doğrudan bu şekilde yorumlamak mümkün olamamaktadır. O nedenle bu yazımızda İbn Sîrîn'in ifadelerinin sonunda zikrettiği iki kavram, ehl-i sünnet ve ehl-i bidat üzerinde özellikle duracağız. Bunun için, öncelikle, İbn Sîrîn'in söz konusu ifadelerini nakleden bazı kaynaklarda bu iki kavramın kullanımını izleyeceğiz.

Bu İki Kavramın Kaynaklarda Yer Alışı

İbn Sîrîn'in isnadın tarihi ve uygulama alanıyla ilgili bu ifadesini birçok kaynak nakletmektedir. Bunlar arasında telif tarihi itibariyle oldukça erken dönem sayılabilecek kaynaklar da vardır. Bu ilk kaynaklardan biri Yahya b. Maîn'in *et-Tarih'idir*¹⁵. Fakat bu eserde söz konusu iki kav-

13 Bkz. el-Buhârî, Muhammed b. İsmail b. İbrahim, *et-Târîhu'l-Kebîr*, tahk. es-Seyyid Hâşim en-Nedvî, Dâru'l-Fikr, byy, ty, I, 69; el-Ukaylî, Ebu Cafer Muhammed b. Ömer b. Musa, *Kitâbu'd-Duafâi'l-Kebîr*, tahk. Abdu'l-Mu'tî Emin Kalacî, Daru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, 1984, IV, 61; İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, tahk. Abdullah el-Kâdî, Daru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, h. 1406, III, 54; ez-Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, *Mtżânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, tahk. Ali Muhammed Muavviz ve Adil Ahmed, Daru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, III, 375.

14 Bkz. *et-Tirmizî*, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, İstanbul, 1992, II, 740.

15 Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, tahk. Ahmed Nur Seyf, Suud, 1979, III, 431.

ram yer almamış ve bu rivâyet "Fitne oluncaya kadar isnaddan sormazlardı" şeklinde nakledilmiştir. Ancak İbn Maîn'in rivâyeti aktarış tarzından ihtisar yaparak naklettiği anlaşılmaktadır. Çünkü İbn Maîn bu rivâyeti, bazı rivâyetlerin sadece İsmâil b. Zekeriyya tarafından nakledildiğine işaret ederken vermektedir. Dolayısıyla İbn Maîn muhtemelen rivâyetin sadece baş kısmını vermekle yetinmiştir. Burada önemli bir ayrıntı ortaya çıkmaktadır. Yahyâ b. Maîn bu ifadeyi naklederken; "...Üç rivâyet vardır ki sadece İsmail b. Zekeriyya tarafından nakledildi..." demiştir¹⁶. Fakat bu rivâyet, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, İsmail b. Zekeriyya dışında bir isnad zinciriyle daha gelmektedir. Bu isnad zincirine göre rivâyeti Asım el-Ahvel'den Cerîr b. Abdirrahman nakletmektedir. İbn Maîn, ya söz konusu sözü yine Asım el-Ahvel'den rivâyet eden Cerîr'den haberdar olmadığı için ya da bu isnadı kendince zayıf gördüğünden dolayı böyle bir ifade kullanmış olabilir. Çünkü bu ifadeyi İbn Maîn (ö. 233/848) ile yaklaşık aynı dönemde yaşayan ed-Dârimî (ö. 255/868) eserinde Cerîr b. Abdirrahman tarikiyle nakletmektedir¹⁷.

İbn Sîrîn'in ifadelerinin sonunda yer verdiği belirtilen bu iki kavram diğer eserlerde de farklı şekillerde yer almıştır. Bazı eserler bunları "ehlu's-sunne -ehlu'l- bid'a" şeklinde birbirinin zıddı iki kavram olarak nakletmişlerdir¹⁸. Bazı eserler ise bu ifadeleri birbirinin zıddı iki kavram olarak değil sadece tek kavram olarak nakletmişlerdir. Meselâ ed-Dârimî bu ifadenin son kısmını "...Sâhibu sunne olandan hadis aldılar, sâhibu sunne olmayandan hadis almadılar" şeklinde nakletmiştir¹⁹. ed-Dârimî'nin bu naklinde hadis rivâyet edilmeyecek kişi ya da zümreyi nitelemek için "sâhibu bid'a" veya "ehlu bid'a" kavramı yer almamıştır. Yine el-Hatîb el-Bağdâdî, ifadenin son kısmını bir defasında "ehlu's-sunne -ehlu'l-bid'a" kavramlarının her ikisini de kullanarak, "...ehlu's-sunne olandan hadis rivâyet etmek, ehlu'l-bid'a olandan da rivâyet etmek için isnad sorulmaya başlandı:" şeklinde naklederken²⁰, bir başka defasında ed-Dârimî'nin naklettiği gibi, "...Sâhibu sunne olandan hadis yazdılar, sâhib-i sünnet olmayandan hadis yazmadılar" şeklinde rivâyet etmiştir²¹. ez-Zehabî ve diğer bazı müellifler ise, rivâyeti "...Fitne vuku bulunca hadisin isnadı sorulmaya başlandı. Bakılır, eğer isnadda ehlu

16 Yahyâ b. Maîn, ay.

17 Bkz. ed-Dârimî, Mukaddime, 38 (I, 93, no: 422).

18 Örneğin bkz. Muslim, *Sahîh*, Mukaddime, I, 15; et-Tirmizî, *Sunen*, İlel, V, 740.

19 Dârimî, Mukaddime, 38 (I, 93, no: 422)

20 el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 122.

21 el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 122.

bid'a yer alırsa hadisi terk edilirdi" şeklinde rivâyet etmektedir²². Şu halde bu ifadeyi nakledenlerin büyük çoğunluğu rivâyetin son kısmında yer alan bu kavramların her ikisine ya da en azından birisine eserlerinde yer vermiştir.

İbn Sîrîn ve Çağdaşlarınca Ehl-i Sünnet ve Ehl-i Bidate Yüklenen Anlam

İbn Sîrîn'in isnadın uygulama alanıyla ilgili söz konusu ifadelerini nakleden eserlerin büyük çoğunluğunda yer alan, iki kelimeden oluşan bu tabirler ne anlama gelmekteydi? Bir başka ifade ile, o dönemde hadis rivâyetiyle uğraşan kimseler ehl-i sünnet veya sâhib-i sünnet ya da ehl-i bidat veya sâhib-i bidat tabirleriyle kimleri kastetmekteydiler? İbn Sîrîn elbette ehl-i sünnet kavramıyla kendisinden birkaç asır sonra teşekkül etmiş olan ve birçok konuda kendisine has tavırlarıyla ekol haline gelen "ehl-i sünneti" kastetmiş olamaz²³. O halde İbn Sîrîn kendi döneminde yaşayan kimleri bu kavramların kapsamına dahil etmiştir? Bu sorulara cevap verebilmek için söz konusu tabirlerin İbn Sîrîn ve çağdaşları tarafından hangi durumları ve kimleri nitelemek için kullanıldığına bakmak gerekmektedir.

Sünnet ve bid'at kelimeleri hem yalın olarak hem de ehlu's-sunne ve ehlu'l-bid'a veya sâhibu sunne ve sâhibu bid'a gibi terkipler halinde, birbirinin zıddı olarak, İbn Sîrîn ve çağdaşı alimler tarafından çok kez kullanılmıştır²⁴. Meselâ, İbn Sîrîn'in (ö. 110/728) "Bir kimse, bir bidat işlediğinde bir sünneti terkeder" dediği rivâyet edilmektedir²⁵. Hem çağdaşı hem de hemşerisi el-Hasan el-Basrî'nin de: "Sünnete uygun az amel, bid'ate uygun çok amelden daha hayırlıdır" dediği rivâyet edilmektedir²⁶. Hem İbn Sîrîn hem de el-Hasan el-Basrî'ye göre bidat, sünnete uygun olmayan fiildir.

22 ez-Zehabi, Ebû Abdullah, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lamî'n-Nubelâ*, tahk. Şuayb el-Arnâvut, Beyrut, h. 1413, 9. baskı, IV, 613.

23 Ehl-i sünnet kavramının doğuşu gelişimi hakkında bilgi için bkz. Muammer Esen, *Ehl-i Sünnet' Kavramının Doğuşu ve Sünnî Anlayışlar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1994, s. 64-65. Bazı araştırmacılar, İbn Sîrîn'in söz konusu kavramları kullanmasını zayıf bir ihtimal olarak değerlendirirken (Bkz. Cağfer Karadağ, "Mezhep-İsim Münasebeti ve Ehl-i Sünnet Topluluğuna Verilen İsimlere Dair Bir Değerlendirme", *Marîfe Dergisi*, Cilt: 5, sayı: 3 (Ehl-i Sünnet Özel Sayısı), 2005, s. 16), buna karşılık, İbn Sîrîn ile aynı çağda yaşayan el-Hasan el-Basrî gibi bazı alimlerin aynı kaynaklarda nakledilen kullanımlarını ise kabul etmeleri (bkz. Karadağ s. 17) bizce bir gelişkidir.

24 Bu kullanımlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Arif Ulu, *Tâbiûnun Sünnet Anlayışı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2006, s. 89-109.

25 ed-Dârimî, *el-Mukaddime*, 23 (I, 61, no: 214).

26 İbn Abdülberr, *Câmiu Beyânî'l-İlm ve Fadlih*, Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut, ty, II, 194.

Gaylân ed-Dımaşkı (ö. 108–112/726–730), Ömer b. Abdilazîz'e (ö. 101/719) yazdığı mektubunda yaşadıkları dönemin tasvirini yaparken ve bundan şikayette bulunurken "Sünnet ortadan silindi, bidat ise yaygınlaştı" ifadelerini kullanmıştır²⁷. Gaylân da sünnet ve bidat kelimelelerini birbirinin zıddı olarak kullandığı bu ifadesiyle, muhtemelen, yaşadıkları dönemde sünnete uygun fiillerin terk edilip, sünnete uygun olmayan fiillerin takip edildiğinden yakınmaktadır²⁸.

Ömer b. Abdilazîz'in de sünneti bid'atin zıddı anlamında sıkça kullandığını görmekteyiz. Süleyman b. Abdulmelik'in defninden sonra camiye geldiğinde halife olarak okuduğu ilk hutbesinde "Ey İnsanlar! Kur'an'dan sonra kitap, Muhammed'den sonra da nebi yoktur.... Dikkat edin! Ben bid'atçı değilim, ancak sünnete uyan kimseyim. Zalim yöneticiden kaçan asi değildir. Şunu iyi bilin ki, Allah'a asi olmuş kimseye asla itaat edilmez...." demiştir²⁹.

Ömer b. Abdilazîz, resmi bir talimatında da, bidatlerin yok edilmesini ve sünnetlerin diriltilmesini istemiştir³⁰. Yine onun "Allah her bid'atı benim elimle ortadan kaldırıp, her sünneti de benim elimle diriltse ve bunu da her birine karşılık bedenimin bir parçasını feda pahasına yap-sam, yine de bu yaptığımı Allah uğrunda basit bir şey olurdu" dediği nakledilmiştir³¹. Halife buradaki ifadelerinde de sünnet ve bid'ati birbirinin zıddı kavramlar olarak kullanmıştır. İbnu'l-Cevzî, Ömer b. Abdilazîz'in bu ifadesini onun Haricîlerle olan diyalogu kısmında nakletmektedir. Dolayısıyla İbnu'l-Cevzî Ömer b. Abdilazîz'in buradaki bid'at ifadesini, Hâricilik gibi fırkaların tutumunu nitelemek için kullandığı kanaatindedir.

27 el-Kâfî Abdulcebbar el-Hemdânî, *el-Munye ve'l-Emel*, cem: Ahmed b. Yahya el-Murtezâ, tahk. İsmâuddin Muhammed Ali, Dâru'l-Urfiyye, byy, ty., s. 31; Gaylân ed-Dımaşkı, *Cemheratu Rasâilil-Arab fi Usûru'l-Arabiyyeti'z-Zâhire*, derleyen: Ahmed Zeki Safvet, I-IV, Mısır, 1971 (h. 1391), İlaveli 2. baskı II, 336.

28 Gaylân da birçok tâbiün alimi gibi sünneti bidatin zıddı anlamında kullanmıştır. İşin ilginç yönü, bidatlerin çoğalmasından ve sünnetlerin kaybolmasından yakunan Gaylân, kader konusundaki farklı yaklaşımlarından dolayı ehl-i bid'at olarak nitelendirilmiş ve öldürülmüştür. Bkz. el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 102–103; ez-Zehabi, *Târîh*, IV, 289. Kanaatimizce, bazı konularda farklı yaklaşım benimseyen kişi ya da grupların ehl-i bid'at olarak nitelendirilmesinin doğruluğu, başlı başına çalışılması gereken konulardandır.

29 İbn Sa'd, V, 340; ed-Dârimî, *Mukaddime*, 39 (I, 95, no: 439); el-Mes'ûdi, *Murûcu'z-Zehab*, tahk. Muhammed Muhiddin Abdu'l-Hâmid, Matbaatu's-Saâde, Kahire, 1946, 4. baskı, III, 195; el-Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Sufyan, *el-Ma'rife ve't-Târîh*, haşhiye: Halil el-Mansur, Beyrut, 1999, I, 319; İbnu'l-Cevzî, *Sîretu ve Menakıbu Ömer b. Abdilazîz*, tahk. Naîm Zerzûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984, s. 69, 233.

30 İbn Sa'd, V, 376.

31 İbn Sa'd, V, 343; İbnu'l-Cevzî, *Sîretu Ömer b. Abdilazîz*, s. 67.

Bu dönemde sünnet kelimesinden türetilen bazı kavramlar da bidat kelimesinden türetilen kavramların zıddı olarak kullanılmıştır. Meselâ kaynaklarda nadir olarak kullanılan "sünnî" tabiri böyledir. Bu tabiri alimler, bidat kavramından türetilen bidatçı kelimesinin zıddı anlamında kullanmışlardır. Nitekim Saîd b. Cubeyr'in (ö. 95/714) şöyle dediği rivâyet edilmektedir: "Benim için oğlumun fâsık, facir fakat sünnî biriyle arkadaşlık etmesi, âbid ama bid'atçı biriyle arkadaşlık etmesinden daha iyidir"³².

Görüldüğü gibi İbn Sîrîn ve çağdaşları sünnet ve bidat kavramını yalın halde, birbirinin zıddı anlamında, pek çok kez kullanmışlardır.

Bu dönemde bazı alimler sünnet-bidat kavramlarını yalın kullandıkları gibi İbn Sîrîn gibi terkip halinde de kullanmışlardır³³. Meselâ el-Hasan el-Basrî'nin, İbn Sîrîn gibi ehl-i sünnet ve ehl-i bidat tabirini aynı ifadede ve birbirinin zıddı anlamında kullandığı nakledilmektedir³⁴. Ömer b. Abdilazîz ise sadece ehl-i sünnet tabirini kullandığı rivâyet edilmektedir. Nitekim onun "Ehl-i sünnet, 'sünnete sarılmanın kurtuluş olaçağın' söylüyor" ifadesini kullandığı belirtilmiştir³⁵. Nakledilen bu ifadelerden ehl-i sünnet ve ehl-i bidat şeklindeki bir kullanımın tâbiûn döneminde sadece İbn Sîrîn'e has olmadığı anlaşılmaktadır. Önemli olan konu ise, İbn Sîrîn ve çağdaşlarının bu türlü nitelemelerle kimleri kastettikleridir. Ömer b. Abdilazîz ve diğer bazı tâbiûn alimlerinin bazı kullanımları bu konuda bizlere fikir verebilecek özelliğe sahiptir. Nitekim Ömer b. Abdilazîz'in naklettiğimiz son ifadelerini, o dönemde teşekkül sürecinde olan Kaderiyye aleyhine yazdığı reddiyesinde kullandığı belirtilmektedir³⁶. Dolayısıyla onun bu ifadelerinden Kaderiye'yi, ehl-i sünnet olarak nitelediği zümrenin dışında tuttuğu ve karşı bir konuma yerleştirdiği anlaşılmaktadır. Zaten o birçok kez Kaderiyye'nin tutumuna itirazlarda bulunmuştur. Ayrıca o bazı konulardaki yaklaşımlarını beğenmediğinden, hem Hâricîleri hem de Kaderîleri Kitap ve sünnetle amel etmeye davet etmiştir³⁷. Aynı şekilde Kâsım b. Muhammed'

32 İbn Batta, *el-İbâne*, tahk. Henri Laousz, (*La Profession De Foi D'Ibn Batta*), Institut Français De Damas, Damas, 1958, s. 21. Buradan hareketle sünnî tabirinin H. II. asrın başlarından itibaren kullanılmaya başlandığı tespiti yapılmaktadır. Bkz. M. Hayri Kırbasoğlu, "Sünnî Deyiminin Ortaya Çıkışı" *İslâmî Araştırmalar*, II/6, s. 26-27.

33 Bkz. M. Hayri Kırbasoğlu, "Ehlu's-Sunne' Kavramı Üzerine Yeni Bazı Mülâhazalar", *İslâmî Araştırmalar*, c: 1, sayı: 1, Temmuz, Ankara, 1986, s. 79.

34 Bkz. Dârimî, *Mukaddime*, 23 (I, 63, no: 222)

35 Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbahânî, *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, Beyrut, h. 1405, 4. baskı, V, 346; İbn Cemâa, Muhammed b. İbrahim, *İdâhu'd-Delîl fi Kat'ı Huceci Ehlî't-Ta'tîl*, tahk. Vehbî Suleymân el-Elbânî, byy, 1990, s. 21.

36 Bkz. Ebu Nuaym, *Hilye*, V, 346,

37 İbn Sa'd, V, 357-358; Ebû Nuaym, *Hilye*, V, 346.

le Sâlim b. Abdillâh b. Ömer'in de bazı düşünceleri nedeniyle Kaderiye'yi eleştirdikleri rivâyet olunmaktadır³⁸.

Dönemin önde gelen alimlerinden İbrahim en-Nahaf'nin (ö. 96/715) de bu dönemde ortaya çıkan fırkaları özellikle Mürcie'yi bidat olarak nitelediği ve mürciileri kastederek, "Bunlara, ehl-i kitabdan daha çok kızıyorum" dediği nakledilmektedir³⁹. Yine onun mürciiliği kastederek "Muhtes re'y ehlinden yani Mürcie'den, sakınınız" dediği de ifade edilmektedir⁴⁰.

Aynı şekilde el-Hasan el-Basf'nin, "Ehl-i ehvâ ile bir araya gelmeyiniz; onlarla münakaşa etmeyiniz ve onları dinlemeyiniz" dediği rivâyet edilmiştir⁴¹. Ebû Kılâbe ise "ehl-i ehvânın" "ehl-i dalalet" olduğunu ifade etmiş ve o da arkadaşlarının ehl-i ehvâ ile oturmalarını yasaklamıştır⁴².

Görüldüğü gibi İbn Sîrîn ve çağdaşları kendi dönemlerinde ortaya çıkan ve özellikle bazı akâid konularında farklı yaklaşım benimseyen fırkaları bidat olarak isimlendirmişlerdir. Dolayısıyla ehl-i bidat kavramını da bu fırkalara mensup olan kimseleri nitelemek için kullanmışlardır⁴³. Daha sonraki bazı alimler de onların bidat tanımlamalarını bu doğrultuda yorumlamışlardır⁴⁴. Ehl-i bidatin zıddı olarak kullandıkları ehl-i sünnet kavramıyla ise, bu fırkalara mensup olmayan, onlar tarafından dillendirilen bazı düşüncelere karşı çıkan kimseleri kastetmişlerdir. Buradaki sünnetten kasıtlarının ise, fikhi/ameli anlamdaki bir sünnetten ziyade akâid/kelamla ilgili olduğu kuvvetle muhtemeldir⁴⁵.

Sonuç

Cemel olayı ve Sıffin savaşının ardından Hz. Ali ile Muâviye arasında yaşanan siyâsî mücadele sonrasında müslümanlar arasında önemli görüş ayrılıkları meydana gelmişti. İbn Sîrîn ve diğer tâbiûn alimlerinin yaşadığı dönemde bu görüş ayrılıkları yavaş yavaş sistemli hale gelerek, teorik bir şekil almış ve bir çok fırka ortaya çıkmıştı. Bazı kişi ve fırkalar, sahip oldukları görüş, düşünce ve inancı dîni bir delille kuvvetlendirmek ve bunları muhaliflerine kabul ettirmek için hadîs uydurma faaliyete girişmişlerdi. Bir Şia imamı olan İbn Ebi'l-Hadîd'in şu sözleri hem

38 Bkz. İbn Sa'd, V, 188.

39 İbn Sa'd, VI, 273-274.

40 İbn Sa'd, VI, 273.

41 İbn Abdilberr, *Câmi*, II, 95.

42 İbn Sa'd, VII, 184.

43 Bkz. İbn Sa'd, VI, 273; İbn Batta, *el-İbâne*, s. 21; İbnu'l-Cevzî, *Siretu Ömer b. Abdilazîz*, s. 67.

44 İbnu'l-Cevzî, *A.g.e.*, s. 67.

45 M. Hayri Kırbaoğlu, "Bir Panaroma: Geçmişten Geleceğe Ehl-i Sünnet", *İslâmiyât*, c: VIII sayı: 3, 2005, s. 74.

hadis uydurmacılığının kaynağını hem de amacını açık bir şekilde ortaya koymaktadır: "Bil ki fadâil ile ilgili yalan hadîslerin aslı Şîa cihetinden gelmiştir. Onlar bidayette imamları hakkında muhtelif hadîsler uydurmuşlardır. Onları hadîs vaz'ına sevk eden âmil ise hasımların düşmanlığı idi..."⁴⁶. İbn Ebi'l-Hadîd'e göre fadâil ile ilgili uydurma rivâyetlerin bir kısmı Şîa kaynaklı olsa da, genel anlamda Hadis uydurma faaliyeti sadece Şîa ile sınırlı kalmamıştır. Çünkü diğer fırkalarca da hadîs uydurulduğu bizzat kendi bağlularınca ifade edilmiştir. Bir Hâricî'nin "Bu hadisler dindir. Dininizi kimden aldığınıza dikkat ediniz! Biz bir düşünceyi benimsetmek istediğimiz zaman onu hadîsleştirirdik"⁴⁷ itirafı fırkaların bu konudaki paylarını yansıması açısından önemlidir⁴⁸. Öte yandan bu Hâricî'nin sözünün başında sarf ettiği 'Bu hadisler dindir' ifadesinin İbn Sîrîn'in isnadın önemine ilişkin olarak kullandığı ifadeleriyle aynı olması dikkate değerdir⁴⁹.

İbn Sîrîn ve çağdaşı alimler, kendi dönemlerinde ağırlıklı olarak fırkaların hadis uydurma faaliyeti içerisinde olduklarını bildiklerinden önlemlerini de bunlara karşı almışlardır. İbn Sîrîn ehl-i-sünnetin hadislerinin alındığı, ehl-i bidatın hadislerinin terk edildiği tespitini yaparken, arkadaşları el-Hasan el-Basrî öğrencilerine, "Ehl-i ehvâî dinlemeyiniz (rivâyet almayınız)"⁵⁰ uyarısı yapmıştır. İbn Sîrîn ve çağdaşı alimler, muhtemelen, ehl-i sünnetle, fırkaların içerisinde yer almayan, bilakis onların görüşlerini eleştiren ve olaylar karşısındaki tutumları dikkate alınarak sonraki araştırmacılar tarafından kendilerine umûmî dînî hareket mensupları⁵¹, merkezî-mu'tedil zümre ya da tarafsızlar gibi isimler verilmiş olan⁵², sayı yönünden büyük yapıyı; ehl-i bidatle ya da ehl-i ehvâ ile de fırkaların içerisinde yer alarak, onların fikirlerini yayanları kastetmişlerdir. Çünkü hem bu dönemde hem de daha sonraki dönemlerde pek çok alim fırkaların içerisinde yer alanları ehl-i bidat ya da ehl-i hevâ gibi isimlerle niteleyerek, bu kimselerden hadis rivâyet etme konusunda mesafeli durmuştur⁵³.

46 Bkz. İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1954, III, 26.

47 el-Hatîb, *el-Kifâye*, s. 123.

48 M. Said Hatiboğlu, *H.z. Peygamber'in vefâtından Emevîlerin Sonuna Kadar -Siyâsi-İçtimâî Hadîslerle Hadîs Münasebeti*, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara, 1967, önsöz, s. IV.

49 Hâricîlerin de hadis uydurduğu belirtilmekle birlikte Ebu Davud, fırkalar arasında rivâyetleri en sahih şekilde Hâricîlerin naklettiğini ifade etmiştir. Bkz. İbn Receb el-Hanbelî, s. 84.

50 İbn Ebi Hâtîm, *A.g.e.* II, 33.

51 Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, Ankara, 1981, s. 76.

52 Sönmez Kutlu, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler: Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zühniyet Analizi*, Ankara, 2000, s. 35.

53 Tâbiûn ve daha sonraki alimlerin fırkaların içerisinde yer alanlardan hadis rivâyeti konusunda takındıkları tutum hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbn Receb el-Hanbelî, s. 81-86.